

Ils sculpturs Gion e Giosch Ritz el Grischun romontsch

Da pader Otmar Steinmann OSB, Mustér
Romontsch da Guido Condrau, Mustér

Ils Ritz audan denter ils pli renomai fegls de nos cuolms. Lur nums stattan screts oz cun grondas letras ella cronica della patria. El novissim temps contonscha quella schlatta schizun renum internaziunal. Las casas d'albiert Ritz ein ils emprems hotels a Paris, London e New York e vegnan adina puspei menziunadas el traffic internaziunal. Tgi denton sa, che lur fundatur, Cesar Ritz, ei staus ina ga in buobet dellas alps vallesanas? Entras ina oreifra carriera ei quei Cesar Ritz, sia dunna viva aunc adina a Paris, entuorn 1900 daventaus »il hotelier dils retgs ed il retg dils hoteliers«, sco quei che siu hosp ed amitg Eduard VII d'Engheltiara numnava el.

Ei dat denton aunc auters che partan il medem num. Sco Cesar Ritz aschia ei era il pictur Luregn Ritz e siu pli renomau fegl Rafael, numnaus il »Rafael vallesan«, ni il »Rafael dellas Alps« (Alpenraphael), oriunds de Nie derwald, il vitget giudem il Goms. Senza stunclear glo rifichescha el cun pennel e colurs las alps vallesanas, sias flurs, fauna e pievel e gida cheutras a far enconuscent sia tiara. In fegl de Rafael, Walter, daventa renomau um della scienza fisica e professor a Göttingen. Sias scopertas dattan impurtonts indecis per la teoria moderna digl atom. Per memia baul vegn el surprius gia cun 31 onn della mort egl onn 1909.

Buca de confunder cun quels Ritz de Niederwald ein ils Ritz de Selkingen, in vitget buca lunsch pli ensi el Goms. Poda che las duas lingias derivan d'in medem hab, denton vivan ellas independentas ina de l'autra all'entschatta dil 17avel tschentaner en omisdus vitgs ed entgins uclauns dil contuorn. Della schlatta de Selkingen ein naschi el 17avel e 18avel secul entgins artists. Lur nums ein uni cun bia ovras artisticas dil Valleis, Uri ed oravontut dil Grischun romontsch. Lur veta vivan els ruasseivlamein, lur renum penetrescha buc egl entir mund, denton aschi ditg che lur altars de lenn, glischonts d'aur e tarlischonts de colurs, ovras de lur mauns d'artist inschignus, orneschan nossas bellezza baselgias cun lur splendor, vegn lur num buc a vegnir emblidaus.

Il pli impurtont della famiglia d'artists ei stau Gion Ritz (1666-1729). El ei daventaus in dils pli habels sculpturs de statuas e constructur d'altars dil Valleis el temps baroc. Mo sco bia artists lai el anavos ina immensa summa d'ovras monumentalas e zun paucs fastitgs de sia veta persunala. A negin fuss ei dau el tgau de descriver lur veta, il pli pauc als artists sez, sco quei ch'igl ei vegniu praticau tondanavon el temps della renaschientscha. Quels artists populars, daventai gronds entras il mistregn anflan memia savens gnanc per bien de marcar lur ovra artistica cun in segn personal. En quei grau ein els semeglionts als artists medievals, che semettan quasi ell'umbriva de lur ovras. Nus savein tschintschar de cletg che Gion Ritz ha signau ina gronda part de sias ovras. En quei grau fa el ina excepziun de ses cumpatriots che sededicheschan agl art. Entginas enconuschientschas dattan a nus era ils contracts dils artists culs empustaders e cronicas sur las ovras de quels umens. Memia savens ein quels contracts denton i a piarder.

Consequentamein ein ils datums de veta ed il contuorn dil sculptur e de sia famiglia gleiti enumerai. Els ein numnai per part ellas matriclas parochialas della veglia baselgia parochiala della part sura dil Goms, per part della baselgia parochiala de Biel. Il temps de veta dil sculptur croda ensemen cul moviment de separaziun de Biel della pleiv de Münster. Gion ei vegnius battegius a Münster, siu fegl denton gia a Biel, ferton che la letg de Gion ei vegnida enzinada a Münster. Ultra de quei dattan ils cudischs della pleiv interessants scolariments, seigi ch'in dils artists ei staus padrin el liug nua ch'el ha luvrau ni perdetga matrimoniala ni ch'el ei morts leu.

Gion Ritz ei naschius ils 6 de november 1666 a Selkingen sco emprem affon de sempels purs ni forse era de mistergners. Igl ual dil vitg che tschallatta cun sias undas sper la casa nativa conta agli ina furibunda canzun sper la tgina. El liug della casa veglia baghegia siu bab Gion Ritz anno 1661 ina casa nova. Aunc oz dat la gronda casa lenn brunida dal sulegl e cun in mir de fundament alv de caltschina perdetga dil progress e beinstonza della famiglia. Ei para che Gion lai encorscher en giuvens onns siu talent per la sculptura ed il desegn; forse eisi era stau il plevon de Biel, rector Tumaisch Werlen, che stimulescha ils geniturs de tarmetter il talentau feigl tier in capavel meister-sculptur egl emprendissadi. Poda che Gion ha empriu tier quei spiritual de leger e scriver. Che Gion saveva scriver mereta la menziun; buca tuts cumpogns de sia meistranza savevan far quei. Lunderora eisi forse era capeivel - silmeins per part - ch'els signavan buca lur ovras.

La giuventetgna ed il temps d'emprendissadi de Gion Ritz schaian schiglioc ualti el stgir. Nua ch'el ha empriu siu mistregn savein nus buca exact. Ins astga denton supponer ch'el hagi fatg l'entschatta de siu emprendissadi a Brig ni a Sion, nua che enconuschents artists luvraivan da gliez temps. Differentas atgnadads de siu stil fan attents sin quei factum. Pli tard eis el sco la gronda part de ses contemporans ius sin viadi. Per 1691 anflein nus puspei il giuven. Ussa passa el si sco sculptur fatg en sia pleiv nativa. El lavura agl altar della sontga famiglia della caplutta de pelegrinadi sil »Ritzingerfeld« denter Biel e Münster, taglia el dies dil bambin cun gronds bustabs » **JOH** (annes) **RIZ BILTH** (auer) von **SEL** (kingen) **ANNO 1691**«. El medem onn siara el in contract culs avdents de Wychel ella val de Fiesch pervia della construcziun d'in altar en ina caplutta, ch'el eregia ensem cun in scrinari. Era vegn el ussa dumandaus padrin da biars dil contuorn e quei fiera ina glisch tut aparti sil giuven artist de ventgatschun onns. Il plevon ha darar tralaschau de menziunar tetels honorifics sco »Meister«, »erfahrender Meister«, »Bildhauer«, »Sculptor imaginum«.

1694 marida Gion Ritz la giuvna Maria Jost de Lax (Goms), la feglia d'ina respectada famiglia. Ella baselgia ded Ernen, la baselgia parochiala della part sut dil Goms, vegn la letg enzinada. Da quella letg ein naschi silmeins otg affons. Giosch, il feigl vegl (1697-1747), empren il medem mistregn d'artist sco il bab, suenter haver frequentau la scola claustrala de Mustér. Igl onn 1708 eis el vegnius recepius leu ella confraternitad dil Carmel. Nus anflein siu num ella gliesta denter ils scolars (»scolares«). Il secund affon, naschius 1698, ei la feglia Maria Francisca che marida 1720 il pictur e sullarader Gion Casper Leser de Sogn Gagl e viagescha cun lez tras il Grischun ed Uri. Ella gida ferventamein siu mariu a sularar e colurar statuas ed ornamentals che siu bab e frar ed auters artists han exequiu. In auter feigl, Gion Gieri Garin, naschius 1706, studegia a Mustér (1716), a Brig ed a Milaun. Leu doctorescha el en teologia e vegn numnaus notar apostolic. Pli tard eis el plevon a Reckingen e Münster. El temps liber scriva el giugs teatrals e biars manegian ch'el seigi schizun sededicaus meinsvart al tagliar en lenn.

Era beadis dil sculptur Gion Ritz elegian la clamada sacerdotala, igl ei ils dus fegls dil sculptur Giosch, Gion Benedetg e Hendri Bonaventura, plinavon in nevs Gion. Ils dus sculpturs Gion e Giosch sez fagevan part della sodalitat mariana. Ord tut quei savein nus concluder sin il profund spert religius che regeva ella famiglia dils Ritz. Segn e perdetga fraponta de quella aria religiosa ed intima veta familiara dat a nus ina biala tgina tagliada ord lenn nughè. Ella fuss aunc oz plascher e luschezia d'ina mumma. Quella tgina vesein nus el hotel dil glatscher della Rona a Gletsch

emplenida mintgamai la stad cun flurs striauna, steil'alva e flur tschugalata. Silla vart liunga eis ella ornada cun feglia entagliada, nuvs de lenn per far ballabeina ed onzas per far passar ils pindels. Silla vart lada ein ils nums dils geniturs »IONES (!) RIZ MARIA IOST« e »IESUS MARIA« entagliai el miez d'in cor e l'annada 1697. La tgina ei pia vegnida fatga per la naschientscha digl emprem affon Giosch.

Giosch ei staus il sulet affon che ha manteniù la schlatta. De ses affons eisi puspei stau in soli che ha dau vinavon il num. El nescha 1722 a Vignogn, nua che siu bab entaglia da quei temps altars. Pli tard empren el il mistregn de pictur de siu aug Casper Leser, da siu bab empren el era de luvrar cul scalper. El marida Cristgina de Courten, la feglia d'ina dellas pli renconuschidas famiglias vallesanas de quei temps. Cun ses affons miera la lingia ora. Per il manteniment dils Ritz de Selkingen procurescha sulettamein igl aug de siu bab, Andreia, il frar dil sculptur Gion Ritz. Andreia Ritz ei staus cun interrupziun duront biars onns salter della comitad de Biel, ina dellas quater comitads dil »Centum Goms« (Centum=Tschien, Hundertschaft) ed ei era vegnius mistral de quella comitad. De sias duas letgs ein naschi 22 affons. Ses vegnentsuenter vivan aunc a Brig e Bitsch.

Il sculptur Gion Ritz exercitescha siu mistregn gl'emprem ella val natala dil Goms, lu meinan el las empustaziuns el contuorn de Brig e Visp, oravontut els vitgs aultsituai sur Raron, alla finala vegn el clamaus ella val dil Rein anteriur e pren la medema via sco ses antenats el 12avel e 13avel tschentaner sur la Furca e l'Alpsu che han encuretg in niev territori de lavur.

Igl ambizius altar principal ella baselgia parochiala de **Sedrun** ei l'emprema ovra digl artist fatga sin terren grischun. Sco tier strusch in auter altar baroc vallesan essan nus orientai exact e bein sur il temps e las circumstanzias della lavur sco tier quei altar.

(In semegliont cass pertucca era igl altar della baselgia ded Ernen ch'ei vegnius fatgs entras il sculptur Placi Schmid de Mustér.(!) Il contract de 1758 cul meister Placi exista aunc ed igl artist ha nudau siu num sigl altar 1761 cura ch'el ei staus finius. Sur quei sculptur indigen vegnin nus a scriver cun in'autra caschun pli detagliadamein).

Gion Ritz siara il cuntract per la construcziun digl altar e tabernachel culla pervenda de Tujetsch ils 6 d' avrel 1702. Suenter la finiziun digl altar anno 1703 (l'annada ei entagliada el tschep sil qual la statua de s.Pieder stat) taglia el sil tschep che porta la statua de s.Paul ils plaids »**IOANES RIZ VON WALS HAT DIESEN ALTAR GEMACHT**«. El di pia sez ch'el seigi igl artist che ha fatg igl altar. Quei vul denton buca dir che negin hagi gidau a preparar il lenn e che scrinaris hagian buca exequiu la lavur »platta«, la lavur ordinaria de scrinari. Aschia eisi gie era stau il cass tier auters artists ed en auters loghens. Nus savessen gie schiglioc strusch s'imaginar ch'in altar cun tontas figuras ed ornamentals fuss staus finius en schi cuort temps, numnadamein en strusch in onn e miez. Ils 2 de fenadur 1703 habitescha Gion Ritz scadin cass aunc a Sedrun ed ei perdetga dil contract dil pictur Sigisbert Frey de Mustér concernent il maletg principal digl altar. Probabel tuorna el aunc avon la fin digl atun sur ils dus pass a casia, forse eis el turnaus el Valleis gia per la naschientscha de siu affon ils 14 d'uost.

Sia dunna cumpogna buc el sin ses viadis e sils plazs de lavur, sco quei ei stau igl usit tier biars auters artists, per semeglia siu feigl Giosch e siu schiender Casper Leser. Tuts affons de Gion Ritz ein naschi a Selkingen. Malgrad tut para ei che Ritz hagi adina luvrau el liug nua ch'el era engaschaus. Tenor cuntract sto el retrer dagl ugau baselgia spisa, vischala, letg e habitaziun per prezi fixau, e quels cuosts vegnan tratgs giu della pagaglia ch'il meister retrai. Il contract ei vegnius serraus per 230 talers. La mesadad duei vegnir pagada agl artist en daner blut, l'autra mesadad en biestga (»vüch«). Sche nus savessen cons tgaus biestga ch'el ha retschiert, lu savessen nus s'imaginar con ch'ins ha pagau da quei temps per ina tala ovra artistica. Quei savein nus denton buc e consequentamein plaidan las cefras pauc, perquei che schibein la valeta sco il cuors dil daner han midau bein savens dapi lu.

Igl **altar principal de Sedrun** fa in effect magic ed ina splendor festiva cun sia tarlischur d'aur e sia rihezia en fuorma e colur. El ei construius ord duas architecturas de petgas ina sur l'autra sco la gronda part dils altars barocs dil Valleis, Svizra centrala e dil Grischun. Il gebel della part inferiura ei ruts atras aschia che da mintga vart ei mo l'entschatta d'in arviul avon maun. Las petgas sesaulzan siadora en fuorma de struba. De quei motiv de »petgas strubegiadas« ha Bernini fatg diever cura ch'el ha construiu igl altar ella baselgia de s.Pieder a Ruma e da leu anora ei il motiv vegnius derasaus egl entir mund catolic. - La part inferiura digl altar de Sedrun cuntegn il pli bi maletg de Sigisbert Frey. El representa l'encarpada de s. Vigeli, patrun baselgia de Sedrun. Da mintga vart dellas petgas veglian ils dus prenci-apostels Pieder e Paul.

Ella secunda alzada digl altar ei la part amiez aviarta. Cheu ei postada ina statua de Nossadunna che mira plein desideri culla bratscha stendida ad ault encunter tschiel. Giu dal culmar, in tschupi oval de feglia d'acantus tagliada meisterilmein mira il sogn bab encunter ad ella. Sia cavallera, siu manti e sia barba vargan ora ellas varts sco sch'il vent suflass si cheu. Sils gebels e sils perseuls sesan e stattan aunghels de differenta grondezia baul sco leghers affons, baul sco giuvens teners. Tuts sustegnan cun lur posiziun il gest della purschala.

Il bi tabernachel ha la fuorma d'in tempel de duas alzas. Ella secunda alzada, ina sala aviarta, ei representau davon la sontga tscheina. Sils perseuls e las alas lateralas vesein nus scenas ord la passiun de Niessegner, la flagellaziun, l'encorunaziun de spinas, la via dil Calvari, Gethsemane.

Altar e tabernachel ein ornai rehomein cun feglia d'acantus. Tagliond quella feglia impunda igl artist tut igl inschign de siu maun d'artist. Aschia ein ils ornaments laterals, feglia e flomma ella quala aunghelts ein postai d'eleganza ded acrobats, tagliai ord in soli toc lenn.

Las parts digl altar nua che las reliquias ein exponidas vegnan ord il luvratori de Ritz, denton ein quellas probabel vegnidas fatgas in temps pli tard, forsa da medem temps sco ils altars laterals. Sin quei lain concluder las architectures de petgas ch'ei postadas sillas cantunadas.

Plinavon ein quels suffix buca numnai el contract, quei fuss stau il cass sch'els fussen stai prevedi della biala entschatta. Denton han ins giu l'impressiun ch'il spazi dretg e senierster digl altar seigi memia vits e vuleva buca star anavos alla moda dil temps.

Malgrad tut cuntenta la sligiazion mo per part. Las architectuars lateralas fan igl effect d'ina musica d'accumpignament malruasseivla sper igl altar ch'ei in'ovra per sesez.

Architecturas sco igl altar principal de Sedrun, sco las baselgias barocas, vulan vegnir vesidas sco enzatgei entir e perfetg. Ils detagls ston sesuttametter ed ein cheu mo per igl effect digl entir edificci. Perquei succeda ei che las parts secundaras vegnan buc adina exequidas cun tonta premura ch'ellas pudessan vertir l'observaziun sin cuorta distanza. Tier igl altar de Sedrun ei quei denton buc il cass. Buca mo ils ornaments, era las singulas statuas ein d'ina bellezza magnifica. Sche nus mirein empau meglier, vesein nus ch'ellas ein parentadas ell'expressiun della fatscha, dil pass ed ella fuorma dil vestgiu. Ellas audan tier ina »famiglia« e portan la »noda« de lur schlatta.

Beinenqual de quels segns tipics demuossan era l'influenza dil temps, denton las singularitads specialas dellas fauldas tradeschan l'atgnadad della »famiglia«, q.v.d. dil luvratori dil qual ellas sortan. Quellas singularitads ein de menziunar cuortamein. Ellas ein descrettas liung e lad en ina lavur sur Gion Ritz ed auters meisters.¹

Las fatschas, oravontut quella della Nossadunna e dils aungheles ein per la gronda part buca simetricas. Ils egl miran orasut las surventschehlias ch'ei viultas engiu sco farclas; els ein pleins melanconia e seriusadad. En fuorma d'undas artisticas cuvieran ils cavels ils tgaus e las barbas ein viultas sillas varts sco sch'il suffel targess dapart ils cavels. In grond moviment tschappa igl entir tgierp. El ha la fuorma d'in S ni d'ina farcla, leutier sestrubegian aunc horizontalmein tgau e bratscha, peis e caluns.

Entuorn quels corps sguschan las numerosas fauldas dils vestgius. Sco per semeglia tier la madonna della part superiura e bia figuras d'auters altars circumdattan ils mantials il tgierp cun penetrona impetusadad. Ils urs entscheivan d'in nuv sin ina vart ni davontier e vegnan rulai ensemen alla fin sc'in scarnuz smugliau. E malgrad stattan quellas figuras en lur moviment dil tgierp e della vestgadira sc'in siemi e patertgond e representan figuras ord in auter mund. Igl ei sco sch'ellas fussen strienadas entras il magnific concert de colurs e fuormas, che giubilescha entuorn entuorn il splendus altar.

Era ils **dus altars laterals** all'entrada dil chor della baselgia parochiala de Sedrun ein vegni fatgs el luvratori de Gion Ritz. Quei demuossa l'expressiun dellas fatschas dellas figuras ed il stil dils vestgius clar e bein. E tonaton stattan ellas anavos allas figuras digl altar principal. Lur effect ei pli massivs e grevs. Quei factum lai sminar che Gion Ritz hagi surschau la gronda part de quella lavur ad in ni plirs de ses gidonters, che havevan de setener aschi exact sco pusseivel vid ils dessegn e skizzas dil meister e principal dil luvratori. Sco gidonter vegn oravontut en damonda il feigl digl artist, Giosch Ritz, nus savein ch'el ha era gidau vid l'execuziun d'auters altars.

La paregliaziun cun autras ovras dil giuven sculptur, ch'ei d'anflar egl Uri (Göscheneralp 1724, ils altars laterals de Wassen 1733 ed auters) lai sminar quei. Cheutras s'allontaneschan ils altars laterals de Sedrun era el temps digl altar principal, numnadamein ca. 1720.

Dil maun de Gion Ritz, probabel dil temps ch'igl altar principal ei vegnius eregius, ei era il crucifix el carnè davon l'entrada en baselgia. In fetg semegliant crucifix taglia igl artist era per igl arviul dil chor della caplutta de **Camischolas**.

Tier la pleiv de Sedrun auda era il sanctuari de sontga Clau a **Tschamut**. Sil pign altar principal ch'ei vegnius construius per el temps pli tard stat ina impressiunonta statua de Nossadunna de Gion Ritz. En quei maletg ha il magister tschentaun in oreifer bi vut per la mumma dil Segner, la quala el venerescha grondamein sco sodal. Maria ei representada sco victura sur il giavel ed il puccau. Ella passa sil tgau della siarp, ferton ch'il bambin ch'ella tegn sin bratsch perfora il tgiern digl animal cun ina lontscha. Quei vul dir che Nossadunna hagi victorisau diltuttafatg sur il satan e seigi mai stada sut ad el, ch'ella seigi l'immaculada concepziun. Plinavon di il maletg che Maria hagi buca dominau il mal ord atgna pussonza, mokein cun agid dil feigl, ch'ella ei stada en vesta della naschientscha de Jesus Cristus naven della bial'entschatta libra de tut puccau. Sco tala eis ella era vegnida implorada sco gidontra dils cristifideivels encunter ils Tercs e vegnida numnada »Maria della vctoria«, perquei ch'ils usitai maletgs della Immaculata representan Maria senza igl affon sur la rucla dil mund passond sul tgau della siarp. - Nus havein raschun de supponer, che quei maletg de Nossadunna seigi vegnius fatgs de Gion Ritz dil temps ch'el luvrava vid igl altar principal a Sedrun, ca. 1702/03.

Cun quellas lavurs en Tujetsch ha Gion Ritz de Selkingen pigliau pei el Grischun ed era dau caschun als auters artists vallesans, Giosch Ritz ed Anton Sigristen. Oravontut eis el serecumandaus entras sia oreifra lavur a Sedrun tier igl avat de Mustér Adalbert II de Funs. (1696-1716). Da quei temps mava l'erecziun della nova baselgia claustrala ual alla fin. 1704 ei igl edifeci sut tetg, perquei ch'ils 25 de mars 1704 sa pader Justus Berchter leger l'emprema s. messa en quei sanctuari. Aschia rapporta il diari de Berchter. Ussa sto il capavel avat patertgar vid igl embellir il sanctuari. Suenter haver viu igl altar de Sedrun sa ei esser clar agli ch'el astga surdar al meister vallesan ina gronda lavur e che quel vegni a scaffir altars digns d'ina baselgia claustrala. Gion Ritz survegn la pli gronda lavur de sia veta. Senza dubi duei el planisar ed exequir igl altar principal e dus altars laterals de s.Benedetg e sogn Placi. Leutier vegnan aunc ils ornamentals per igl altar de s.Giusep e s.Teofil.

Ch'igl altar principal, ch'ei barschaus anno 1799, ei staus in'ovra de Gion Ritz concludin nus ord sequents indezis. Circa egl onn 1715 scriva igl avat Adalbert al nunzipapal a Lucern, il pader caputschin Florianus, plevon a Mustér, hagi schau tagliar anno 1705 il »sculptur claustral Gion Ritz« ina statua de Nossadunna dellas dolurs. Sco lavur de num per in sculptur claustral vegn da quei temps mo l'erecziun digl altar principal en damonda. Igl altar de s.Placi ei numnadamein vegnius fatgs per anno 1709 e quel de s.Benedetg per 1712. Denteren stuevan aunc statuas vegnir fatgas per igl altar de Vrin (1710). Duront il temps denter la finiziun digl altar principal de Sedrun anno 1703 e l'entschatta digl altar de sogn Placi 1708 eisi stau pusseivel de far la gronda ovra digl altar principal a Mustér. Autras ovras pli grondas ord quels onns ein buc enconuschent, priu ora la scantschala a Biel (Goms) de 1704 ed ina pintga gruppa de crucifix en casa parvenda el medem liug d'anno 1705. Ei fuss buca de capir che Gion Ritz havess duront quels onns fatg neginas lavurs pli grondas, ferton che quellas succedan schiglioc ina l'autra nuninterruttamein. Anno 1705 ei Gion Ritz scadin cass alla lavur. Schebein el ha gia entschiet 1704 aschi gleiti che la baselgia ei stada sut tetg, ni forse gia avon, savein nus buc. De supponer ei che gl'empren ei vegniu fatg las stuccaturas en baselgia.

Donn eisi che negina descripziun e negins entagls en irom dattan a nus l'impressiun de quei altar. Denton sto el esser staus grondius, bia pli magnifics e gronds ch'ils altars laterals. Cun sia architectura emplenava el gl'entir chor. El pareva de sesligiar en glisch che penetrava tras treis finiastras ella preit davos il chor, duas aultas che finevan sisum en mesa rudiala ed ina pintga miez rodonda (Lunette), che steva enamiez sur las duas empremas. Cheu penetrava la glisch sco d'ina fontauna misteriusa e metteva moviment ellas fauldas ed urs dils vestgius sc'ina glisch celesta e rendeva clarezia al chor ch'ei oz aschi stgirs. - Avon che saver guder igl entir aspect de quei misteri han paders e pievel aunc stuiu spetgar ditg e bein. Perquei che secund il rapport de visitaziun d'anno 1731 era igl altar principal aunc adina buca sularaus e malegiaus. Ei para ch'ils benefactors che duevan pagar quella lavur muncavien. Il colurar e sularar dellas sculpturas custava adina circa il dubel della lavur dil sculptur. Buca ma l'immensa lavur e gronda precauziun ei l'empudientscha, oravontut eisi la carischia digl aur ed argien sco era dellas colurs de lac. Cu finalmein igl altar ei vegnius suleraus savein nus buc. En tuttaccass ditg ha el buca saviu selegrar de sia bellezza, perquei che 1799 eis el barschaus tiegl incendi dils Franzos.

Megliera ei stada la sort dils dus altars laterals. Els han pudiu supportar quella catastrofa ed han era naven della bial'entschatta gudiu buns benefactors.

Igl altar de s.Placi ei vegnius daus dagl avat de Muri, Placi Zurlauben. De quella donaziun regorda igl uoppen sigl altar. Il quen dils cuosts sesanfla dapi che la claustra de Muri ei vegnida secularisada egl archiv cantunal ded Aarau. Tenor quella calculaziun ha la lavur de scalprar, colurar e sularar custau 731 gulda. Igl avat tarmetta la mesadad dils daners ils 24 de zercladur 1709 e l'autra mesadad ils 27 de fevrer 1710. Dil temps dil secund pagament eisi probabel ch'igl altar eri finius tochen sils maletgs. Per las picturas digl altar ha igl avat tarmess ils daners culla secunda mesadad dil pagament. Lez ein vegni fini 1710 entras il pictur de Liziaun Francesco Antonio Gioglioni. Negliu vegn denton Gion Ritz numnaus expressivamein igl autur de quels dus altars. Denton motivs interns ed externs laian concluder sin el sco autur. Tier il sura menziunau mussament de 1715, nua ch'el vegn numnaus »il sculptur claustral«, che lavura 1705 a Mustér vegnan aunc in per auters. Gion Ritz tarmetta 1708 siu fegl Giosch, il futur sculptur, ella scola claustrala de Mustér. Ella gliesta della confraternitad dil Carmel vegn el numnaus denter ils »scolares«. Fussen las novas lavurs buca vegnidadas surdadas ad el, lu havess Gion Ritz buca tarmess siu fegl a Mustér, perquei che per in buob dil Goms eis ei pli favoreivel de frequentar il collegi dils gesuits a Brig. Aschia ha el denton saviu schar ir a scola siu giuven sco indemniasaziun, quei che fuva in grond avantatg dil temps ch'il daner blut fuva pli rars ch'oz. Plinavon ha Gion Ritz aunc exequiu 1708 ni cuort avon in'autra ovra a Mustér. La cronica Berchter raquenta numnadamein che Gion Ritz hagi tagliau in vut de sontga Catrina per nov guldas e treis batz. La statua sulrada (»verguldet Bildnus«) seigi vegnida purtada ils 30 d'avrel dil numnau onn en processiun festiva dalla baselgia parochiala de s.Gions alla caplutta de s.Catrina, eregida da niev 1704, »la patruna dils students«, a Funs. Oz vesa il vut buc o bein pli. Sut il decuors dils temps e la schliata pictura dil davos tschentaner (forse de suenter il barschament dils Franzos) ei igl aur original buca veseivels pli.

L'annada 1708 stat era sil suttapost della graziusa statua de s.Gada ella caplutta dedicata alla medema s.patruna sper la veglia via dil Lucmagn, tagliada de Ritz. Quella statua glischa aunc ella splendor de siu aur original. La parentella stilistica della s.Gada culla statua de Nossadunna digl altar de Sedrun ei pli expressiva che quella de s.Catrina, malgrad che lezza ei tenor il diari de Berchter de Ritz. La sontga Gada survegn entgins decennis pli tard dal sculptur Placi Schmid de Mustér in bufatg caset en stil de régence. Quei sculptur, oriunds de Mustér, tenor quei ch'ei enconuscent tochen oz ded el, sviluppescha els onns 1740-1770 ell'entira Surselva fetg remarcablas lavurs artisticas, dellas qualas ins strusch seregorda pli.

Gion Ritz ha pia schaffiu anno 1708 las duas statuas per Mustér. Denton per quellas duas pintgas lavurs havess el strusch stuiu vegnir a Mustér. Talas lavurs fageva el dasperas. De quei temps luvrava el vid igl altar de sogn Placi en claustra. Persuenter plaidan buca mo ils motivs exteriori gia menzionai, mobein oravontut ils motivs interns, motivs stilistics. Era sche nus savessan nuot

dellas relaziuns de Gion Ritz cun Mustér stuessen nus constatar ch'igl altar de sogn Placi e siu frar vischin, quel de sogn Benedetg ein dil maun de Gion Ritz. Tgei gidass ei de saver della preschientscha dil sculptur a Mustér, sche tuts segns muncassen, tgeinins dils numerus altars ein de siu origin? Cheu gida mo igl »autograf« digl artist. Lez ei senza dubi e tradescha igl artist dapertut. La paregliaziun cugl altar de Sedrun attesta tut sminar tochen els pli pigns detagls. Las figuras de Mustér han in effect pli vigurus e mumentau, ferton che las figuras de Sedrun tradeschan aunc empau retenientschas giuvenilas dil meister. Culla gronda lavur de Mustér para ei ch'el hagi dominau quellas. El ei ius sur el sez ora.

Circa dus treis onns suenter igl altar de sogn Placi ha el fatg igl altar de sogn Benedetg. Igl avat de Mustér, Adalbert II de Funs, ha sez empustau quel, sco igl uopen cullas treis veras sin funs blau tradescha. Per il maletg grond digl altar ha el anflau in benefactor ella persuna dil frar digl avat Placi de Muri, avat Gerold Zurlauben de Rheinau (1697-1735). Siu uoppen sesanfla sil maletg. Lez ei vegnius malegiaus dal pictur de Constanz Franz Carl Stauder, che steva era schiglioc en survetsch digl avat de Rheinau. L'execuziun dil maletg steva en connex culla fundaziun della confraternitad d'ina buna mort de sogn Benedetg a Mustér, anno 1712. Sin quei fa attents la mort de sogn Benedetg el miez dils paders, representond il tgiern d'in affon innocent sgola l'olma de sogn Benedetg encunter tschiel sin ina via de glischs. Il maletg po esser vegnius malegiaus anno 1712 cu la confraternitad ei vegnida fundada. Igl altar sez ei probabel vegnius tagliaus els onns 1711/12 ed ha anflau sia finiziun cun metter en il maletg. Quei savein nus concluder ord il fatg che Gion Ritz ha survegniu la lavur de tagliar las statuas per igl altar principal de Vrin, e gliez altar ei vegnius fatgs anno 1710. 1713 ei Gion Ritz danovamein fatschentaus cun ina pli gronda lavur d'in altar per la caplutta de Ritzingerfeld el Goms. Aschia restan per igl altar de sogn Benedetg a Mustér ils onns 1711/12. Cura ch'il nunzi Carracciola consecrescha 1712 la baselgia claustrala se presenta quella cun tschun altars, igl altar principal, ils dus altars gronds laterals ed ils dus altars pigns pri ord la veglia baselgia de sogn Martin, quel de s.Mihel (altar de Castelberg) e quel de s.Catrina.

Aunc in cuort plaidd sur la cumposiziun digl altar de sogn Placi e de sogn Benedetg. Tochen allas figuras ed ils maletgs corrispundan els diltut in cun l'auter. Els muossan la partiziun en duas alzadas ch'ei aunc ditg usitada el Grischun ed el Valleis, ch'ei denton daditg antiquada. Ina nota particulara dattan, en cumparegliaziun cugl altar de Sedrun, las statuas che stattan enstagl petgas, senza che ellas purtassen cun lur tgau ina peisa. Sur lur tgaus portan aungnels la peisa dellas traves e dellas figuras che stattan sissu. Ins survegn quasi l'impressiun che la peisa stoppi sederscher giuadora. Il baroc ha bugen talas tensiuns. Quei motiv ei fetg derasaus tier ils sculpturs vallesans. Oravontut eis el vegnius applicaus per altars laterals. Gia ils Grecs remplazzavan petgas entras figuras (halla de Kore ad Athen) ed ils artists della Renaschientscha imitavan ils Grecs en quels graus. Mai denton havess lur sentiment per fuorma classica lubiu ad els de prender sutora ad ina massa la petga cun tonta arbitrariadad sco quei ch'il baroc ei selubius.

Duront il temps ch'igl ei buca pusseivel de constatar pli exact, denton els onns de Mustér 1704 tochen 1712, taglia Gion Ritz quater statuas per igl altar grond d'Acletta. Ei setracta de s.Giuachin, s.Onna e Nossadunna (igl ei buca la usitada scena de s.Onna cun Nossadunna e digl affon), s.Giusep cugl affon Jesus e s.Gion Battista cul tschut, simbol de Cristus, sin bratsch. Entras la posiziun dellas figuras sigl altar vegn exprimiu pli ferm il caracter simbolic. Giusep e Gion Battista stattan odem cul tschut ed igl affon ed ein viults in encunter l'auter. Ella medema posiziun stattan Giuchin ed Onna. Cheutras espriman las figuras buca mo lur connex intern e tematic, mobein era lur relaziuns exteriuras: la descendenza d'in luvratori unic, che s'exprima strentgamein sin lur fatschas, posiziun ed ella vestgadira. (Aschia cuntegn igl altar principal d'Acletta treis differents scalems de stil: In coc dell'entschatta baroca circa 1680, las figuras de Gion Ritz, ed ina lavur suren ch'ei fatga en stil roccoco de 1750/60. Tier quellas audan las petgas strubegiadas, in diember figuras e tgaus d'aungnels e las finas lavurs de feglia e caglias. Era quella lavur dil roccoco deriva segiramenn de nies sculptur de Mustér dil roccoco, Placi Schmid.)

Dil temps che Ritz ei staus a Mustér ne schizun cura ch'el luvrava a Sedrun ha el probabel era tagliau ina statua d'in sogn marter, ch'ornescha uss igl altar principal della baselgia parociale a Surrein. 1950 han ins anflau quei vut si surcombras e lu tschentau el en in plaz pli dign. Nus savein mo sminar che quella statua seigi vegnida fatga per la nischa digl altar principal. En gliez cass havess ei setractau d'in sogn Placi. Oz stat el d'ina vart digl altar e vieifer stat in vut de sogn Placi d'auter origin cul tgau sin maun e la cruscha de sogn Andriu sil peiz.

Sco il sura menziunau altar principal de Vrin muossa ha Gion Ritz exequiu aunc autras lavurs denter las grondas ovras de Mustér. Ch'igl altar de Vrin ei vegnius finius 1710 muossa buca mo la cefra ch'ei indicada sil vegl tabernachel che sesanfla uss en teschamber, mobein era l'annada 1709 ch'ei indicada silla scantschala, per la quala Gion Ritz ha tagliau il crucifix. Fetg semeglionts crucifixs ha Ritz era tagliau el Valleis (oravontut a Täsch) Era eis el parentaus culs dus crucifixs de Ritz en Tujetsch (carnè de Sedrun ed a Camischolas). - Igl altar principal de Vrin fa en sia cumposiziun in effect restrinschiu e sia decoraziun ei buca abundonta. La feglia dellas petgas ei mo tschentada sissu e buca tagliada ord il medem toc lenn sco quei ei il cass tier ils ulteriurs altars de Ritz. Quella lavur ei finfatg buca de nies meister. Forsa ch'in indigen ha exequiu ella. Gion Ritz, sco ei descha agl artist, ha probabel fatg il dessegn pigl altar e tagliau las figuras, las decoraziuns sillas varts ed ils aungheds. Las statuas sil gebel, Cristus e dus aunghels, dattan era l'impressiun d'esser la lavur d'in gidonter, perquei ch'ellas han buca la medema finezia sco las autras figuras. Bunamein sulet ell'ovra de Ritz e fetg darar el baroc vallesan cumpara il motiv dils aunghels che portan travs. Els portan tenor muster antic cul tgau e culla bratscha il capitell e las travs e stattan sin il toc d'ina petga. Igl ei beinmaneivel pusseivel che quella executiun va anavos sil giavisch dil pievel de Vrin, perquei ch'els vesevan quellas figuras savens el Tessin.

Suenter quellas ovras operescha Gion Ritz cun siu luvratori puspei el Valleis e construescha 1716 igl imposant altar principal ad Ursera. Ord quei temps datescha era la statua de s.Pieder che stat senza esser colurada ni sulerada en in encarden della scala dil s.rusari ella baselgia claustrala de Mustér. Probabel ei quei vut vegnius fatgs per la veglia baselgia de s.Pieder, che steva denter la baselgia de s.Martin e la baselgia de Nossadunna, circa leu nua che la statua de s.Pieder stat uss, e ch'ei vegnida disfatga 1745. La statua ha ina fuorma robusta ch'ei d'anflar tier ils prenci-apostels d'Ursera, ella stat denton anavos a quels appartenent qualidad ed executiun.

Entras igl altar principal de Vrin ha Gion Ritz aviert la via en Lumnezia. Cheu ha el era fatg sia davosa gronda ovra signada nominalmein, il grond altar principal della baselgia de Pleif. Anno 1931 ei quel vegnius coloraus e sularaus da niev aschia ch'el tarlischa ussa sco in pigniel. Ella preit davostier ei nudau en letras anticas ils plaids: »IONNES(!) RIZ BILTHUWER VON WALLEES Ao 1724«. Sper il num dil sculptur segna era il pictur e sularader digl altar cun color cotschna: »JOHANN FRANZ ab EGG mabler gebürtig von Schweytz (= Sviz) wohnhaft bei St.Gallen Ao 1726«.

Igl altar de Pleif astga vegnir presentaus sco ovra exemplarica nua che la gotica tarda ed il baroc harmoniseschan in sper l'auter. Cun fin inschign tschenta il meister igl altar ellas vias plein forza digl arviul de reit ord la gotica tarda. Chor ed altar fuorman ensemen in artefici d'unitad che dat alla baselgia de Pleif ina tempra originala. Igl altar sez fa in effect d'in tgiern fetg plastic. Tschun petgas schubergiadadas ein tschentadas da mintga vart en fuorma d'in trianghel fan che la part sut digl altar vesa ora sco ina stanza. L'emprema petga davon ei mo avon maun tenor l'idea. En ver Paid ella remplazzada entras ina statua, s.Pieder, resp. s.Paul, sur il tgau dils quals in aunghel tschurau porta las travs. Tier la surabundanza d'ornaments che glischan e tarlischan d'aur e colurs, tier ils rehls vestgius cun las pintgas parts che tschaffan la glisch havess in maletg sin teila giu in effect pli ruasseivel enamiez igl altar. Ei para denton ch'els daners hagian buca turnschiu pli per ina pictura. Ord il medem motiv ha probabel era la suleraziun ed il colurar stuiu spetgar. Aschia ein ins secuntentaus de tschentar davon la part amiez ornada cun frastgas d'acantus il vegl tabernachel de 1650. - Ella part superiura digl altar ein da mintga vart treis petgas strubegiadas tschentadas ina davos l'autra. Enamiez sepresenta s.Vintschegn, il patrun della baselgia, e sper las petgas stattan s.Giusep e s.Antoni de Padua. Tuttas treis statuas ein tagliadas ord lenn e sularadas.

Culs dus altars principals de Sedrun e Pleif ein buca mo menziunadas las pli impurtontas lavurs digl entir operar de Gion Ritz, mobein era l'entschatta e la fin de sia lavur el Grischun. Denteren ein denton aunc autras ovras artisticas vegnidas exequidas ella Surselva. Sco talas ein de menziunar entginas lavurs che tradeschan il stil de Gion Ritz: Sontga Apollonia e sontga Barla sigl altar della caplutta ella cuort claustrala de Trun. Quei altar ei vegnius construius dal frar secular Soler anno 1683. Dus reliquars della caplutta a Darvella sper Trun, dus reliquars della caplutta de pelegrinadis a Camp en Val S.Pieder, e dus aunghels porta-glisch el teschamber de Vignogn. Autras ovras tradeschan lur origin dal luvratori de Gion Ritz entras lur stil, ein denton exequidas cun pli pauc finezia, senz'olma e tenor schemas. Quei muossa sin gidonters che han luvrau tenor skizzas ed indicaziuns dil magister. Denter quels gidonters anflein nus dapi 1716 il fegl digl artist, Giosch Ritz. Suentar la mort dil bab (t1729) presenta el in stil persunal che s'allontanescha pli e pli fetg de quel de siu bab. El sedistingua oravontut entras las figuras frontalas, la simmetria dallas fatschas ed ils egl tschentai regularmein. Ils aunghelts paran empau malsegideivels.

Giosch Ritz ha scaffiu, sco quei ch'in segn dacuort scuvretg muossa, igl altar principal ella veglia baselgia de s.Remigi a Falera. Cheutras ei era negin dubi pli sur igl autur digl altar principal de Breil e Zignau. Agl emprem semeglia quel de Falera buca mo en ornaments e figuras, mobein era ell'entira architectura. El ei vegnius construius anno 1738 tenor igl urbari de Breil. Tier igl altar de Zignau seconcentrescha la parentella sin figuras ed il stil ornamentic, ferton che l'architectura variescha empau senza dar si tuts segns de parentella. Gia pli baul havein nus empruau de metter en connex ils altars de Breil e Falera cun igl altar de Schlattdorf (Uri), ch'ei franc in'ovra de Giosch Ritz; leu havein denton buca saviu presentar mussaments stringents. Segir havein saviu dir che igl altar de Breil seigi buc in'ovra dil sculptur vallesan Antoni Siegristen, sco igl inventari grischun dils monuments artistics pretenda.

Tier las ovras che Giosch Ritz exequescha suenter la mort de siu bab auda era il vegl altar principal de Sumvitg. El ei vegnius destruius per part 1785. Las petgas, neras dil barschament, schaian si surcombras en casa pervend.a. Il vut de sontga Margreta e sontga Madleina, sco era feglia d'acantus che tradescha il stil tipic de Giosch Ritz han anflau plaz sil niev altar principal, ferton ch'ina statua de s.Francedtga Xaver e s.Gion Nepomuc ein vegnidas ella baselgia parochiala de Mustér, nua ch'ellas orneschan las varts digl altar principal, ch'ei schiglioc buca rehns d'ornaments.

Pli grev eisi de constatar tgei che Giosch Ritz ha exequiu duront la veta de siu bab, perquei che bia ovras ein vegnidas fatgas el medem luvratori de bab e fegl. Da gliez temps steva il giuven aunc pli fetg sut l'influenza dil bab. Aschia selai savens buca trer igl exact confin denter la lavur d'in e de l'auter. Mo la mendra qualitat e munconta forza d'expressiun de quellas ovras di ch'il maun dil magister sez seigi buca staus vidlunder e lai concluder ch'in meins tschentau gidonter hagi exequiu la lavur. Sco tal vegn dapi 1716 siu fegl Giosch Ritz en damonda. Tier las ovras ch'ins numna il meglier mo lavurs ord il luvratori de Gion Ritz audan el Grischun ils altars laterals de Degen, ch'il sir de Giosch, il pictur Casper Leser e sia dunna Giuanna Francescga Ritz han sularau e colurau anno 1723 el liug sez. Ad els ei naschiu duront lur dimora a Degen in affon, ch'ei era battegiaus leu. Ina tala lavur de vischanders ei era igl altar lateral seniester (vart digl evangeli) ella baselgia parochiala de Dardin.

Paucs motifs de differenza per distinguer la lavur de bab e fegl porschan ils altars d'ornaments sco per exempel ella caplutta de sontga Onna a Trun (1717), de s.Andriu a Lumbrein, della baselgia parochiala a Vignogn, igl altar de s.Giusep e s.Teofil en claustra a Mustér (denter 1716-1724, uoppen digl avat Gallus de Florin), ed igl altar de s.Roc a Lumbrein. Els possedan negina architectura ed ein cumponi d'ina rama plein feglia d'acantus che circumdat in maletg ni che stattan en in encarden sco a Vignogn. Dus aunghels che setegnan el cagliom ni ella cruna ein per ordinari las sulettas figuras. Quellas muossan adina puspei sil luvratori de Gion Ritz. Era a Vignogn stevan quels aunghelts, strusch vestgi, tochen el novissim temps el cagliom e vesevan ora sco il segn exteriur dil luvratori de Ritz. (Temeletgadat dil spiritualessen carteva de stuer allontanar quels. Tgei stuess il pietus meister d'antruras patertgar surlunder?) A Vignogn dat ei denton aunc auters segns segirs che attestan ch'ils altars laterals ein de Giosch Ritz. In sogn Antoni de Padua ei fetg parentaus

cun ina medema statua ella caplutta dil santeri a Silenen e muossa il stil robust de Giosch Ritz. Per la lavur de Giosch Ritz a Vignogn plaida aunc il fatg ch'el habitava cheu cun sia dunna Barbara Abord anno 1722 e che siu fegl Toni Francestg, il pictur e sularader de pli tard, vegn battegius a Vignogn ils 18 d'avrel. Cun quei che neginas lavurs dil luvratori de Ritz existan a Vignogn, priu ora ils dus altars, dus aungheles porta-glisch ed in crucifix, ston quellas lavurs esser de Giosch Ritz. Ei setracta ded elegants altars cun feglia bagliada cun feglia d'acanthus. La feglia che varga ora ei buca luvrada ord in soli toc lenn, sco quei ei il cass tier las lavurs dil bab Gion Ritz. Il medem ei era il cass tier ils altars de rama a Mustér, Trun e Lumbrein. Perquei essan nus tentai d'era sminar cheu ch'ei setracti de lavurs de Giosch Ritz, quei tonpli che quellas ovras ein vegnidas fatgas suenter 1716, cura che Giosch Ritz luvrava ensemen cun siu bab. Ord il medem luvratori vegn era igl altar ella caplutta de sontga Brida sill'alp Nadels. Concludend ord ils aunghelets ei quei altar era ina lavur de Giosch Ritz ed ei probabel vegnius fatgs 1720.

Aschia porscha la famiglia Ritz ina buna lavur per amplificar nossas baselgias e capluttas. Sper els lavuran aunc auters meisters vallesans tier nus, meister Antoni Sigristen de Brig (t1745), ord il maun dil qual ils fins altars de Val ein, igl altar principal e s.Nepomuc, igl altar principal de Lumbrein, ils altars de s.Bistgaun a Degen ed igl altar dil s.Rusari a Sursaissa (uss a Schindelegi sur Sviz). Suenter che quels meisters vallesans ein stai el Grischun sursilvan entuorn miez il 18avel tschentaner, sorprendan ils Sursilvans l'ierta artistica. Il sculptur Placi Schmid de Mustér sviluppescha en sia patria il stil lev e sublim dil roccoco.

¹ Las explicaziuns baseschan per la gronda part silla dissertaziun dil scribent de questas lingias sur »Il sculptur Gion Ritz de Selkingen (1666-1729) e siu luvratori«, Mustér 1952.

Der Bildhauer Johann Ritz von Selkingen und seine Werkstatt 1666-1729

P. Othmar Steinmann OSB 1952